

Олександр Кирильчук¹

Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна)

Жінка в українській історичній белетристиці 1880–1890-х років

The woman in Ukrainian historical belles-lettres 1880–1890's. Ukrainian historical fiction of the late nineteenth century is a strategy which outlines the characteristics of national identity. Presence of a woman in such models has a particular semantic role. In Ukrainian historical novels the feminine role is sometimes projected on the plane of patriarchal axiology and in some cases becomes masculinum under militant discourse of the past. The image of a woman in Ukrainian historical fiction of 1880–1890's makes it possible to outline the intersection of the colonial and anti-colonial narratives.

Keywords: postcolonialism, metropolitan discourse, colonial narrative, counter-discourse, historical novel

Kobieta w ukraińskiej prozie historycznej lat 1880–1890. Ukraińska proza historyczna końca XIX wieku jest oryginalną strategią, która określa różne opcje tożsamości narodowej. Obecność kobiety w takich modelach ma wyjątkowe znaczenie semantyczne. W ukraińskiej powieści historycznej kobieta jest często projektowana przez aksjologię patriarchalną, a w niektórych przypadkach ma maskulinistyczne znaki, szczególnie w militarnym dyskursie przeszłości. Obraz kobiety w ukraińskiej prozie historycznej lat 1880–1890 pozwala wyraźnie nakreślić sytuację przecięcia narracji kolonialnej i antykolonialnej.

Słowa kluczowe: postkolonializm, dyskurs metropolny, narracja kolonialna, kontradyskurs, powieść historyczna

У сучасному вітчизняному літературознавстві усталилася практика постколоніального переосмислення літературного досвіду XIX–XX століть. До цієї перспективи зверталися Мирослав Шкандрій, Марко Павлишин, Ярослав Поліщук, Оксана Забужко та інші. Однак поза дослідницькою увагою залишається осмислення проблеми культурного домінування над репрезентацією фемінного простору. Отож метою статті є дослідження стратегій моделювання жіночих персонажів в українській історичній прозі 1880–1890-х років у контексті постколоніального перепрочитання.

В українській історичній романістиці XIX віку закріплено козакофільський вектор осмислення минулого. У такій системі координат ідеалізовано мілітар-

¹ Поштова адреса: вул. Буковинська, 5/107, 33027 Рівне, Україна. E-mail: akirilchuk@ukr.net

ну та світоглядну аксіологію запорожців як виразників національного буття українства. Прикметним у цьому контексті є трансформація української етнічної самоназви у літописній традиції XVII–XVIII ст., яка набула важливого семантичного доповнення. Так, Самійло Величко у питанні національного самоідентифікування пропонував модель своєрідного етимологічного переформатування, сприймаючи назви „руський” та „козацький” частинами одного цілого: „[...] обидва, *козацько-руський* [виділення наше — О. К.] і польський, преславні в Європі народи [...]”². Загалом хроніки XVII–XVIII ст. сформували „нову” концепцію нації, у якій ядром постає саме козацтво, а українська історична проза XIX віку поглибила і розширила її смислове наповнення, залишаючи незмінною загальну козакофільську етноспрямованість. Втім, орієнтація на постать козака як виразника мілітарної могутності українства привносить в українську історичну прозу патріархальну систему цінностей, у якій жінка набуває маргінальних означень.

У перших літературних історичних текстах Миколи Гоголя *Тарас Бульба* (1835, 1842) та Пантелеймона Куліша *Чорна рада* (1846) засвідчено обмеженість існування жінки виключно родинно-побутовою сферою. У Миколи Гоголя чоловічий козацький деспотизм витісняє усю жіночість „бедной старушки жень” виключно у сферу безмовного та безправного материнства. У *Чорній раді*, на відміну від *Тараса Бульби*, Пантелеймон Куліш урівноважує права жінок та чоловіків у сімейних справах, але фемінні образи й надалі лишаються обмежені „хатнім” мікрокосмом, бо „жіноча річ коло печі, а нам, козакам, чарка та шабля”³. Мілітарна козацька культура, що постулюється текстами Пантелеймона Куліша та Миколи Гоголя, девальвує жіноче начало в українському минулому, прирікаючи жінку на безправний статус безликої істоти: „— Молода, батьку, знайшлась би й друга, а Кирила Тура другого не буде!”⁴. Слова Сомка, персонажа *Чорної ради*, яскраво підкреслюють другорядність жінки в козацькому патріархальному світі. Втім, модель мовчазного, „впокореного своїй долі” жіночого персонажа несе також і відбиток імперської присутності в українському історичному романі, оскільки стереотипна безмовна роль жінки (дружини Бульби, Лесі Черевань) увиразнює приховану в текстах культурну колоніальну залежність від метрополії.

В історичній літературі другої половини XIX століття специфіка конструювання жіночих образів сигналізує про переосмислення стратегій, репрезентованих у текстах Миколи Гоголя та Пантелеймона Куліша. Фемінне в історичних романах Михайла Старицького, Данила Мордовця та Івана Нечуя-Левицького позбавлене яскравої маргінальної ролі. Втім, і різкого переосмислення постаті жінки в контексті літературного інтерпретування ми-

² С. Величко, *Літопис*. Том 1, Київ 1991, с. 61.

³ П. Куліш, *Чорна рада*, [у:] *idem*, *Твори* : У 2 т, Київ 1994, т. 1, с. 49.

⁴ *Ibidem*, с. 93.

нулого не відбулося, вона й надалі займає вторинне місце в патріархальній ієрархії, однак жіночі персонажі отримали право на мовлення.

У прозі 1880–1890-х років домінує тип „традиційної” (патріархальної) жінки-козачки. Відтак провідним ціннісним орієнтиром „літературної” української жінки XVII ст. стає саме статус дружини козака, підкреслюючи тим самим її узалежненість та узагальнюючи проекції жінок-героїнь в історичній белетристиці кінця XIX віку. Глорифікація запорозького мілітарного суспільства передбачає й особливу ідеалізацію козацької філософії, у якій наріжним каменем є вільнолюбство: „запорожский козак; вольный, как ветер, необузданный, как буран, бесстрашный, как тур, [...] а страшна ему лишь неволя”⁵. Однак така абсолютизація козацької свободи проектується не лише у площину світоглядну, політичну чи соціальну, а й безпосередньо гендерну. Тривога перед „неволею” сімейного життя (страх „обабитися”) витісняє українського чоловіка на пограниччя степу (Дикого поля), де єдиними умовами життя є воєнізація буття. У такому світі реальні жіночі іпостасі табууються як символи слабкості та нечоловічості, а на зміну їм приходять фемінні мілітарні замітники (Січ — матір, шабля — сестра), які простіше вберегти від „привласнення” (завоювання) з боку ворога, ніж реальних жінок. Формування „справжнього чоловічого” характеру можливе в просторі маскулінізованого запорозького товариства, а не в середовищі родини, де й веденням господарства, і виховним процесом відає жінка, в силу постійної присутності в сім’ї, на відміну від чоловіка-козака. У такому жіночому світі, щоб через тимчасову короточасну присутність не відчувати себе чужинцем, чоловік також починає поводити себе як завойовник, підкорювач, диктатор.

У романі Михайла Старицького *Перед бурєю* (*Перед бурей* 1897) із трилогії *Богдан Хмельницький* (*Богдан Хмельницький* 1897) ідеалізація Богуна-воїна ґрунтується на його січовому минулому, яке зі сироти сформувало безстрашного воїна та оборонця рідного краю: „Не ласку женскую слышал я с детства, а строгий козацкий наказ! [...] Они [запорожці — О. К.] научили меня не дожить жизнью и славу козацкую добывать... С тех пор нет страха в этой душе”⁶. Однак для повноцінності та неущербності існування козацький мілітарний простір вимагає присутності жінки як символу гетеросексуальної патріархальної єдності українського соціуму. Відтак мілітарно-героїчний образ Богуна потребує фемінної стимуляції на рівні окреслення чоловічої присутності в просторі степової України, яку козак-воїн сприймає як символізовану Ітаку, а жінка автоматично опиняється в ролі Пенелопи: „Но в эту минуту, — заговорил он [Богун — О. К.] более тихо, подходя к Ганне, — когда мне надо

⁵ М. Старицький, *Богдан Хмельницький. Трилогія. Книга первая. Перед бурей*, Київ 1991, с. 4.

⁶ *Ibidem*, с. 95.

бежать отсюда [...], — в эту минуту у меня нет любящей руки, которая обняла бы козацкую голову, положила на нее благочестивый крест!...”⁷.

У такій парадигмі жінка все одно не здобуває повноцінного місця у маскулінізованій патріархальній системі, оскільки первісним жіночим символом, окрім вже згадуваних мілітарних образів, постає осмислення рідного краю як Матері. Оксана Забужко в есеї *Жінка-автор в колоніальній культурі* наголошує на опозиційній природі архетипних моделей „жіночості” в різних країнах: представники того чи іншого краю сприймають її в іпостасі „матері”, але в зовнішній проекції, тобто для „чужого” вона „[...] виглядає саме „жінкою” — об’єктом підкорення, імпліцитно сексуального [...]”⁸. В українському історичному романі природним постає маркування України як матері, що тим самим розширює індивідуалізовану сферу стосунків „батьків-дітей” до загального колективного імперативу. Проте, в ситуації сприйняття українського простору Іншим, важливого значення набуває заволодіння українською жінкою як символом підкореної території. Маргіналізація ж українського фемінного начала в загальній матриці козацьких патріархальних цінностей дозволяє нейтралізувати підкорення України через насилля над жіноцтвом, оскільки в цій ситуації жінка не постає втіленням усієї країни, а набуває лише індивідуально-особистісного виміру. Відтак символізоване „применшення” жінки постає своєрідним способом протистояння колоніальному поневоленню, бо спроби „чужих” завоювати українське жіноцтво стають частиною буденного побуту на індивідуальному рівні, але загальний образ матері-України лишається незайманим, позаяк є найголовнішою ціннісною категорією.

Загалом тип „традиційної” (патріархальної) української жінки в історичному романі 1880–1890-х років чітко зацеплений на господарському інстинкті. Жіноче начало глибоко інкорпороване в систему ведення домашнього побуту родини. Формується своєрідний канон українського літературного жіноцтва, що ментальні фемінні риси може виявити лише через господарську діяльність. Прикметно, що така деталь постає невід’ємним складником характеру „козачки”, обов’язком якої є примноження матеріального добробуту сім’ї за час мілітарних звитяг чоловіка: „[...] її милий, чорнобривий «стрепенувся та і полинув» за татарвою та ляшвою битися за свою волю та за свою долю; а у милої — вже й дитинка на руках, і господарство — бики та корови та воли круторогі... Треба за діточками й за худібкою доглядать [...]”⁹. Власне така тенденція простежується у своєрідному дошлюбному ритуалі випробування української жінки на відповідність патріархальним стандартам дружини-козачки. У романі Івана Нечуя-Левицького *Гетьман Іван Виговський* (1899) процес „огля-

⁷ *Ibidem*, с. 96.

⁸ О. Забужко, *Жінка-автор в колоніальній культурі, або знадоба до української гендерної міфології*, [у:] *eadem*, *Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика*, Київ 2009, с. 160.

⁹ Д. Мордовець, *Палій, воскреситель Правобережної України*, [у:] *idem*, *Сагайдачний: повісті та роман*, Львів 1989, с. 56.

дин” Маринки з боку потенційної свекрухи Ольги Лютаїхи відбувається через демонстрацію кулінарних умінь як невід’ємних навиків української патріархальної жінки: „[...] ця Маринка, мабуть, хазяйновита зроду, з неї, певно, буде добра господиня, коли вона заходила коло роботи тоді, як в домі повно гостей та ще й панянок [...]”¹⁰. Зрештою, саме входження Маринки в стан одруженої жінки відбувається через своєрідну ініціацію: приготування козацького обіду. У романі Михайла Старицького *Молодість Мазени* (*Молодость Мазены* 1898) формування молодого дівчини Галі обмежено простором доглядання за домашньою птицею та тваринами, що постає для неї світом існування та дарує перший еротичний досвід:

„[...] Галина мало-помалу возвратилась к своим обычным занятиям: то она кормила своих забытых друзей — кур, уток и белых и серых голубей [...], то поила теплым пойлом свою любимую корову Лыску [...]. При появлении Галины во дворе с большой миской в руках, — все устремлялось к ней навстречу. [...] Окруженная этими любящими, ждущими ласки рабами, Галина чувствовала себя королевой¹¹.

Почасти з образом „традиційної” української жінки-козачки моделюється інший фемінний психотип — жінки-шляхтянки. Однак у козакофільському спрямуванні історичної белетристики XIX віку такі героїні, як правило, маркуються як „Інші” та „чужі” саме козацько-мілітарній традиції. На характерологічному рівні жінка-шляхтянка постає протиставленням жінці-козачці на лінії світоглядних орієнтирів. Насамперед акцентовано увагу на певній манірності та навіть розбещеності на протигагу спартанському способу існування української жінки-козачки. Одним із чинників вибагливості до побутової сфери постає шляхетське походження панночок, що в системі українського письменства другої половини XIX ст., і не лише в рамках історичної романістики, набуває негативного маркування саме у площині соціального антагонізму. Приналежність персонажів до аристократичних кіл у текстах українських авторів активізує знаковий стереотип народницької літератури про моральну та фізичну зіпсутість шляхти через надмірну схильність до розкоші. Лише входження жінки-шляхтянки в козацький ціннісний простір (Маринка з роману Івана Нечуя-Левицького *Гетьман Іван Виговський*) наділяє її „позитивним” семантичним означенням.

Відтак „шляхтянка” в українській історичній прозі семантично маркується як „фатальна жінка”, яка постає морально зіпсуючою істотою, що переймається не високими суспільними ідеалами, а вимогами побутової комфортності. Так, у романі Михайла Старицького *Перед бурєю* Марилька захоплена орієнтальною розкішшю кримських палаців, адже цей світ відбиває звичний аристокра-

¹⁰ І. Нечуй-Левицький, *Гетьман Іван Виговський*, [у:] *idem*, *Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський: Історичні романи*, Київ 1991, с. 409.

¹¹ М. Старицький, *Молодість Мазени*, [у:] *idem*, *Молодість Мазени. Руїна: Діалогія*, Київ 1997, с. 48.

тичний спосіб існування серед багатства та влади, навіть якщо це всього лиш „золота клітка”. Власне, особистий простір такої жінки заповнений виключно потребами матеріального нагромадження, а не догляданням за родиною та офіруванням себе родині. У тексті Михайла Старицького *Молодість Мазети* дружина гетьмана Виговська зосереджена лише на перманентному „збиранні” коштовностей та прикрас.

Утім матеріальний складник зумовлює вияв владних інстинктів, які постають як дві невід’ємні риси такої „фатальної жінки”. Як правило, реалізація бажання володарювати проектується у площину стосунків із чоловіками, здобути контроль над якими вдається через еротичну сферу. Відтак жіноча сексуальність набуває чітких демонічних рис, а саме кохання наповнюється яскравою магічною семантикою. У випадку Марильки любовне „очарування” Хмельницького та інших чоловіків ґрунтується на орієнтально-магічному еротизмі, що його дівчина успадкувала в період свого „розкішного поневолення”:

[...] в Кафе, Марылька мало-помалу привыкла к своей золотой клетке и начала сживаться со своим горем; в наркотической атмосфере восточной неги и лени физический организм ее развивался словно в теплице, и она, полудитя еще, уже начинала себя чувствовать женщиной, могущей своими чарами опьянять до экстаза других, даже старцев. Шепот страстей начинал бессознательно просыпаться в ее сердце и манит чьм-то таинственным, обаятельным, тем более что праздный ум ее в одиночестве питался лишь фантазиями да волшебными сказками, полными заманчивых, неизведанных наслаждений¹².

Подібні характеристики нетипові для усталеного образу української жінки, оскільки мають „чужорідну” природу для патріархально-козацького світу.

Окрім того, такий жіночий персонаж демонструє нетипову геополітичну орієнтацію. У ситуації вибору між польською та московською альтернативою Марилька (Олена), героїня трилогії Михайла Старицького *Богдан Хмельницький, а priori* відстоює перший варіант як спосіб збереження особистої гетьманської влади Хмельницького, але не добробуту цілого народу, натомість Ганна Золотаренко займає діаметрально протилежну позицію. Відтак протистояння „шляхтянської” та „козацької” фемінності загострюється саме на рівні російських метропольних цінностей. Отож українська „традиційна” жінка потрапляє в підпорядкування патріархально-козацькій та імперсько-колоніальній системам, а жінка-шляхтянка — через профанацію маскулітно-мілітарним нарративом опиняється поза межами етнокультурного буття, як Інше, що не приймає ні митропольної, ні національної семантики, тому маркується як „чуже” та „вороже”.

Однак в історичній прозі Михайла Старицького, Івана Нечуя-Левицького та Данила Мордовця родинно-господарська сфера побутування української жінки XVII ст. доповнюється інкорпорованістю в суспільно-політичне життя.

¹² М. Старицкий, *Богдан Хмельницкий. Трилогия. Книга первая. Перед бурей...*, с. 355.

Втім, варто відзначити, що така перспектива інколи лише декларативно присутня у стратегіях конструювання жіночих характерів, але вона є невід'ємною частиною образу козачки.

Літературне осмислення козацького минулого дозволяло актуалізувати не лише романтизовану модель воїна-захисника, але, саме в історії воєнних протистоянь XVII–XVIII ст., окреслити контури національної пам'яті, вихолощеної імперським нарративом перебільшення ролі митрополії на „периферії” та стиранні доколоніального досвіду підкореної території. Відтак українська історична проза 1880–1990-х років, навіть російськомовна (як у випадку Данила Мордовця та Михайла Старицького), репрезентуючи загальні колоніальні ідеологеми, намагалася осмислити історію козаччини як варіант патріотичного вболівання за українську державність. У романі Михайла Старицького *Молодість Мазепи* узагальнення козацької природи показано не лише через призму патріотичного пафосу, а й вродженого чуття політичної культури, що апелювало до домінування державних інтересів над індивідуальними:

Каждый из этих казаков принимал активное участие во всей политической жизни своего края, он знал и понимал его интересы и считал их своими личными, более дорогими ему, чем интересы родной семьи. Отсюда происходил и тот беззаветный фанатический патриотизм, которым жил и дышал каждый запорожец¹³.

Відтак „патріотичний фанатизм”, притаманний мілітарній чоловічій спільноті, у патріархальному суспільстві стає і частиною світоглядних орієнтирів жіноцтва, виводячи фемінне поза межі родинно-господарської сфери. Політичний інстинкт своєрідно форматує ціннісну матрицю української жінки, де коханий чоловік втрачає своє домінантне становище, поступаючись місцем вітчизні. Героїні історичної прози 1880–1890-х років, опиняючись у ситуації вибору між особистим та колективним, не вагаючись, обирають друге. Так, Оріся Завісна у повісті *Облога Буші (Осада Буши, 1891)* імперативно обирає „державні інтереси”, бо кохання до Антона Корецького „нікчемне, мізерне перед великим горем [...] бідної країни...”¹⁴. Отож жінка, долаючи патріархальну обмеженість родинного життя через зануреність у політично-мілітарні виміри, не отримує проєкцію власного незалежного шляху, а приречена перетворитися на фемінізовану копію чоловіків-воїнів. Адже в маскулінізованій чоловічій культурі ціннісним залишається тільки символізовано-абстрактний образ батьківщини: „[...] ми ж ні свого життя, ні життя наших жінок та дітей не цінимо, а шануємо, лишень, нашу віру святу, та рідну Україну, та свободу нашого вільного люду!”¹⁵.

¹³ *Ibidem*, с. 124.

¹⁴ М. Старицький, *Облога Буші*, [у:] *idem*, *Руїна. Облога Буші*, Київ 1996, с. 256.

¹⁵ *Ibidem*, с. 272.

Патріотична семантика детально ієрархізує український літературний історичний простір, оскільки традиційна родинно-побутова схема лише окреслює маргіальність жінки. Проте відсутність у сім'ї чоловіка-козака *de facto* „повертає” дружині „владу”, тим самим урівноважуючи фемінне та маскулінне. Як наслідок, лише політично-мілітарні критерії чітко вибудовують систему чоловічої першості. У повісті Михайла Старицького *Облога Буші*, сюжет якої обертається виключно навколо польсько-українського мілітарного протистояння, відбувається своєрідна ієрархізація української спільноти, де останні щаблі *a priori* відведені жіноцтву. Населення містечка Буша, опинившись перед загрозою фізичного знищення, до фіналу дотримується усталеної патріархальної системи цінностей, у якій роль жінки ідентична з її місцем у релігійній системі. На початку повісті вперше окреслено стратифікацію козацького суспільства, де навіть у випадку обрядово-релігійного дійства жіноцтво займає відверто маргіальні позиції: „Всі почали підходити до хреста прикладатись; спочатку підходила старшина, потім — значне козацтво, за ними прості козаки й сірома, а нарешті вже матері, жони й сестри”¹⁶. Така ж ієрархія простежується і в площині мілітарній, де козацтво прирікає себе на героїсько-мученицьку глорифікацію „на передовій”, лишаючи жіноцтву перспективу не стільки героїчної смерті, як випробування. Основним завданням жінок є не ефемерна оборона козацьких святинь, котрі вберегти від ворога неможливо („Ні, дочко моя, від цих гієн не сховаєшся [...], вони все сплять і зриють доценту, з могил повитягають покійників”¹⁷), а реалізація головного завдання — „не датись в руки живцем”, „зуміти померти”. Відтак увесь декларований фемінний мілітаризм зводиться лише до здатності вберегти сексуальну недоторканість, яка в козацькому патріархальному світі постає єдиним мірилом жіночої патріотичності. У цій системі жінка є не лише фізично, а й духовно ізольованою та замкнутою за мурами замку Буші, тому що її суспільна ущербність приносить чоловіку в передсмертний час не емоційне піднесення, а лише моральну спустошеність. Оріся Завісна прекрасно розуміє мораль маскулінізованого козацького суспільства і тому відмовляє жінок від відвідин чоловіків у перервах між боями: „[...] негаразд у такі хвилини, коли душа угутовалася до смерті, хвилювати її світовими припилами й збавляти її силу”¹⁸.

Власне козакофільська спрямованість українського суспільства витворює в історичній романістиці 1880–1890-х років своєрідний мілітарний еротизм, котрий заповнює дівочу сексуальність. Козацьке виховання формує в жіночій свідомості героїзований безособовий тип коханого й кохання загалом, об'єктом якого зазвичай є воїн-запорожець. Так, у романі Михайла Стариць-

¹⁶ *Ibidem*, с. 208.

¹⁷ *Ibidem*, с. 257.

¹⁸ *Ibidem*, с. 241.

кого *Перед бурєю*, юнацькі еротичні фантазії Ганни Золотаренко екстраполюються у сферу мілітарно-героїчних пригод козацтва:

Ни на вечерниці, ни на улицу она не ходила, и из козаков, посещавших постоянно дом Богдана, ни один не затронул ее души. Она любила их всех, а особенно Богуна, потому что видела в них защитников родины, а положение края было известно ей с юных лет. [...] То ей казалось, что она летит в битве вместе с этими козаками, то ей казалось, что она стоит в Варшаве перед самым королем, и какие горячие речи говорит она ему!¹⁹.

Загалом інтимна сфера „патріархальної” української жінки в історичній прозі 1880–1890-х років зацеплена на сприйнятті маскулініно-мілітарної сили козацтва. У героїні роману Михайла Старицького *Перед бурєю* Оксани споглядання мілітарної майстерності Морозенка розкриває її патріархальну жіночість: „А Оксана замирала от восторга и, сжимая свое сердце руками, печально думала про себя: „Нет, что я против него! Черная, как кобит, растрепанная, как веник... ему королевну, магнатку нужно, а я... ни батька, ни хаты, — так себе сирота!””²⁰. Демонстрація воєнної вправності козаків викликає у дівочій свідомості захоплення та почуття жіночої нижчості щодо чоловічої природи, активує своєрідний патріархальний комплекс жіночої неповноцінності.

Втім, ще більшого ефекту досягає епізод із роману Михайла Старицького *Молодість Мазени*, у якому фізична сила й вправність козака-коханця, спрямована на об’їждження коня, паралізує та вводить у стан психічної неврівноваженості (депресії) молоду дівчину Галину: „Дед бросился к Галине, побледневшей, как смерть, от тревоги и перепуга; он стал успокаивать ее [...]. Хоть уверения деда и успокоили Галину, но она все-таки дрожала, как в лихорадке [...]”²¹. Власне „перемога” козацької мілітарної культури над дикою твариною постає розгорнутою метафорою підкорення жінки законам маскулінізованого світу в патріархальному суспільстві.

Мілітаризація фемінного подекуди набуває в історичній романістиці аксіоматичного узагальнення як ментальної риси українського жіноцтва: „[...] коли усі козаки були на війні, покидавши дома самих молодичь, українські молодичі набирались сміливості і відваги й окозачувались”²². А в окремих випадках ілюструє своєрідну кризу чоловічості, коли моделюються яскраві маскулінізовані образи літературних героїнь (Маріанна з діалогії *Мазена* Михайла Старицького, Палііха з повісті *Палій, воскреситель Правобережної України* Данила Мордовця), що своєю мілітаризованістю та динамічністю перебивають козацьку нерішучість та пасивність. Втім „окозачення” жінки

¹⁹ М. Старицький, *Богдан Хмельницький. Трилогія. Книга первая. Перед бурей...*, с. 179–180.

²⁰ *Ibidem*, с. 448.

²¹ М. Старицький, *Молодість Мазени...*, с. 67.

²² І. Нечуй-Левицький, *Гетьман Іван Виговський*, Київ 1991, с. 384.

лише увиразнює загальну колоніальну підкореність української козацької патріархальної культури, оскільки такі персонажі опиняються вилученими з національного буття або через страту (Маріанна), або через заслання в Сибір (Палііха), тим самим підкреслюючи символізовану митропольну зверхність над патріархально-мілітарною традицією підкореного.

Козакофільський пафос історичної прози 1880–1890-х років абсолютизує динамічну воєнізовану природу української спільноти в рамках літературного осмислення минулого, вилучаючи з матриці національної пам'яті будь-які „позакозацькі” періоди. З одного боку, це загальна інтелектуальна традиція осмислення історії етносу крізь призму найяскравішої сторінки доколоніальної України, епохи формування національно-культурних основ українства. Зрештою, в епоху колоніального поневолення докозацька доба була адаптована до митропольного історичного наративу, позбавивши права українську історичну пам'ять претендувати на спільну спадщину минулого. З іншого боку, ідеалізація в культурі українського мілітарного досвіду XVII ст. постає як прихована алузія на імперську практику глорифікації в літературі власної воєнної потуги. Відтак козацький маскулінний мілітаризм через патріархальне підкорення фемінного здійснює (повторює) символізоване завоювання митрополією „периферії”.

Отож у конструюванні жіночих персонажів в історичній белетристиці 1880–1890-х років відчувається присутність митропольних та контрдискурсивних практик. Вписування жіноцтва як активного суб'єкта в історичний контекст XVII ст. акумулює розширення загальнонаціонального усвідомлення про українську „уявлювану спільноту” як єдність і „маскулінного”, і „фемінного”. Повернення жінці „голосу” в історичних творах Івана Нечуя-Левицького, Михайла Старицького й Данила Мордовця свідчить про концептуальне переорієнтування сприйняття „жіночості” зі символу слабкості на своєрідне віддзеркалення „чоловічості”, хоча й із певними ознаками вторинності. Така іпостась жінки дозволяє зацепити антиколоніальну стратегію, оскільки окреслення тожсамості українського жіноцтва, дозволяє чітко репрезентувати етнокультурну окремішність вітчизняного суспільства та його культури. Власне компаративний погляд на українську, польську і російську жінку та їхнє місце в житті суспільства, дає право українським інтелектуалам другої половини XIX ст. (Володимир Антонович, Микола Костомаров) заперечувати колоніальну уніфікацію національно-світоглядних орієнтирів етносів, які підкорила Російська імперія. Прикметним у цьому контексті є зіставлення Данила Мордовця в російськомовному романі *Цар і гетьман* (*Царь и гетман*, 1880) напіврабського життя росіянок та відносно вільного — українок, тим самим на рівні митропольного наративу підтверджуючи унікальність української ідентичності.

Окремим аспектом антиколоніальної практики історичної прози 1880–1890-х років постає своєрідна трансформація „традиційних” для українського письменства XIX віку типів жінок-покриток. Літературне осмислення історичної минувшини в текстах Михайла Старицького, Данила Мордовця та Івана Нечуя-Левицького пропонує своєрідну патріархальну „декатеринізацію” українського жіночого простору, оскільки українська жінка *a priori* залишається у сфері „свого” чоловічого світу. Перспектива ж „полюбити й прийняти” завойовника (О. Забужко) опиняється виключно на маргінесах національного буття. Показовим у цій ситуації є вибір Мотрі Кочубей з російськомовного роману Данила Мордовця *Цар і гетьман*: дівчина обирає спрофанованого митрополитом наративом українця Мазепу, тим самим частково перебираючи і на себе негативну конотацію, натомість відкидаючи титулованого імперського представника Павла Ягужинського. Така любовна вірність української жінки постає запорукою подолання колоніальної присутності у національному мікрокосмі.

Утім, більшість історичних романів 1880–1890-х років легально було надруковано у свій час, що свідчить про наявність певних колоніальних світоглядно-ідеологічних настанов. Окрім „явних” митропольних концептів про ідеалізацію авторитарного державного апарату на чолі з самодержцем, яскравим антипольським пафосом та чітким „північним” геополітичним вектором, у творах українських письменників відчувається і „зрощення” національної та імперської практики щодо маргіналізації жінки як бажаного об’єкту підкорення та вияву власної сили. Мілітарно-маскулінізований аспект української та російської культур базується на ідеї „подолання слабого”. В українській ситуації таким об’єктом уразливості постає жінка в козацькому патріархальному світі, а в російських умовах саме українство набуває фемінних ознак, відтак колоніальна слабкість екстраполюється на жіночі образи. Патріархальне національне „впокорення” української фемінності збігається з імперським культурним домінуванням над українством.